

De Heerlijkheid

Periodiek van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout

In dit nummer

Rinus Kuijpers

mag zich voortaan erelid van de heemkundekring noemen!

4

Het cachot in Dorst

Spuithuisje aan Kapelerf was tevens gevangenis voor lastige elementen

8

Wat vindt u van De Heerlijkheid?

HET EERSTE JAAR van de vernieuwde Heerlijkheid zit erop en wat een bizar jaar was het! We hebben het er hier in deze kolommen al vaker over gehad, maar nu, terugkijkend op 2020, kunnen we alleen maar constateren dat het coronavirus een enorme impact heeft gehad op ons leven, en nog steeds heeft. En niet alleen op ons leven natuurlijk, maar op dat van alle Nederlanders en van de hele wereldbevolking. We zijn er helaas nog lang niet klaar mee, vrees ik. Laten we hopen dat 2021 een oplossing biedt voor deze vreselijke ziekte. De redactie wenst in ieder geval iedereen die direct of indirect met corona geconfronteerd is, betere tijden toe.

Zoals beloofd in het eerste nummer van De Heerlijkheid van 2020 heeft de redactie dit jaar gebruikt om te schaven en te schuren aan de vormgeving van het blad en om de verhalen die erin staan, een kwaliteitsimpuls te geven. Wij denken (en hopen dat in ieder geval) dat we daarin redelijk geslaagd zijn, maar willen graag van u horen wat u vindt. Dus hebben we een enquête samengesteld, waarvan we hopen dat u die wil invullen en opsturen. U vindt het

enquêteformulier los bij deze Heerlijkheid ingestoken. Hoe meer mensen reageren, hoe beter dat voor ons én voor het blad is. Voor drie inzenders hebben we een leuke verrassing in petto. U leest er meer over op bladzijde 19.

Wat hebben we dit keer voor u in de aanbieding? Natuurlijk zijn we bij ons kersverse erelid Rinus Kuijpers geweest voor een interview. U vindt het vraaggesprek met Rinus en zijn vrouw Annie op pagina 4.

Nico Bekers heeft een uitgebreide productie geschreven over het 'cachot in Dorst', waarover dan ook wel het nodige te vertellen valt. In deze barre tijden van corona leek het Marie-Louise van Bijnen toepasselijk om eens te kijken met welke epidemieën onze voorouders te kampen hadden. En dat in een tijd dat de 'chirurgijns' nog geen idee hadden van hygiëne, bacteriën en virussen.

Verder vindt u natuurlijk weer tal van verhalen en series, waarvan wij denken dat ze interessant voor u zijn. Wij wensen u heel veel leesplezier toe in deze donkere dagen en ook alvast fijne kerstdagen en een gelukkig nieuwjaar.

Namens de redactie,
Paula Pols

Foto Voorpagina

Het klooster Catharinadal is vermoedelijk een van de meest gefotografeerde objecten in de gemeente Oosterhout. Zoekend in ons archief vonden we een foto, die nu niet eens van de voorkant maar van de andere kant is genomen. Te zien is het poortgebouw, dat iedere bezoeker van het klooster passeert. De sneeuw zorgt voor een passend element in deze periode.

FOTO COR HUIJBEN, COLLECTIE HKO / RESEARCH JOHN VAN VUGT

(ADVERTENTIE)

ANNUS 2019

services service

UW ADRES VOOR HET HIJREN VAN SERVICES, BESTEK EN GLASWERK.

CONTACT: 06 54 99 99 12 | SIEF@METMESENVORK.NL

 METMESENVORK.NL

**Het coronavirus en
zijn duistere voorgangers**

16

**Wat betekent dat:
trouwen met
de handschoen?**

20

**Café Den eerste Baaier
was een begrip
in Oosterhout**

28

En verder:

Uit de Oude Doos..... 7
Wie Wat Waar?!..... 14
Lezersenquête..... 19
Stadswandeling Oosterhout. 22
Wijsneus..... 25

Op de Koffie bij...
...Frans van Wanrooij..... 26
Om en nabij de boerderij..... 30
Colofon..... 34
Informatie HKO..... 35

Rinus Kuijpers mag zich erelid

Door Paula Pols

Compleet verrast was Rinus Kuijpers, toen hij vrijdag 16 oktober j.l. bezoek kreeg van Johan Benneker en Simon Burggraaf, respectievelijk voorzitter en bestuurslid van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout. Zij kwamen niet zomaar op ziekenbezoek – Rinus lijdt aan de ziekte van Kahler – maar hadden een speciale missie. Zij mochten Rinus officieel meedelen dat hij benoemd was tot erelid van de heemkundekring en overhandigden hem de bijbehorende oorkonde en een enorme bos bloemen.

Dat had Rinus in de verste verte niet kunnen vermoeden, maar “ik ben er heel erg blij mee”, laat hij uw verslaggever korte tijd later weten.

Ik praat met Rinus en zijn vrouw Annie in hun sfeervolle woonkamer aan het Bredase Kloosterplein, in het hartje van de stad. Hoelang Rinus nou precies lid is van de heemkundekring, weet hij eigenlijk niet meer zo goed. “Ze zeggen 25 jaar, maar ik dacht zelf eigenlijk dat het al langer was”, zegt hij met een frons in zijn voorhoofd.

Genealogie

“Ik ben volgens mij begin jaren '80 lid geworden van de heemkundekring, omdat ik geïnteresseerd was in genealogie. Ik heb mijn hele familie uitgezocht, en ben gekomen tot rond het jaar 1365”, laat hij met nauwelijks verholten trots weten. “Ik heb heel wat uurtjes doorgebracht in het Oosterhoutse streekarchivariaat, dat toen nog in De Bussel was gevestigd. Heb ook lezingen over genealogie gegeven, onder meer in het MEK in Oosterhout.”

Rinus is een geboren en getogen Oosterhouter. Hij aanschouwt het levenslicht op 31 augustus 1938 in Vrachelen, aan de andere kant van het Markkanaal. “Daar stonden toen zo'n zestig boerderijen, aan één lange straat. Wij hadden een gemengd bedrijf:

Simon Burggraaf en Johan Benneker mogen Rinus meedelen dat hij benoemd is tot erelid van de heemkundekring.

landbouw en koeien, maar ook tuinbouw, vooral frambozen en aardbeien. In de vijftiger jaren teelden we aardappelen voor mensen in Oosterhout die een varken hielden voor de slacht. Die aardappelen werden met paard en wagen rondgebracht”, weet Rinus zich nog goed te herinneren. “Mijn ouders hadden dertien kinderen; ik had vijf broers en zeven zussen. Ik was numero 13. Mijn moeder was van 1899, dus die liep al tegen de veertig, toen ik geboren werd.”

Hoewel Rinus met plezier terugdenkt aan zijn jeugd op de boerderij, had hij geen zin om in de voetsporen van zijn vader te treden. Hij begint zijn werkzame leven als assistent-kassier bij de Boerenleenbank in Leur. “Ik woonde toen nog thuis en ging iedere dag op de brommer tussen Oosterhout en Leur op en neer.”

Vreemd genoeg leren Rinus en Annie elkaar pas ‘echt’ kennen op de kermis in Prinsenbeek. Zij hadden elkaar al eerder ontmoet, omdat Rinus en een broer van Annie beiden op de middelbare landbouwschool zaten. Maar pas jaren later krijgen ze vaste verkering.

“Ik woonde in Breda”, vertelt Annie, “maar mijn zus werkte in Prinsenbeek. Of ik mee ging naar de

van heemkundekring noemen

Rinus is compleet verrast met de benoeming tot erelid van de heemkundekring.

kermis daar, vroeg ze. Dat was in 1962.” Op de Prinsenbeekse kermis loopt ze Rinus weer tegen het lijf en springt de vonk over.

“In maart 1964 kwam er een vacature vrij bij de Boerenleenbank in Dorst en werd ik daar kassier. Wij ‘moesten’ trouwen”, lacht Rinus met een brede grijns op zijn gezicht, “want toen kwam er in Dorst een dienstwoning voor ons vrij.” In oktober van dat jaar is de bruiloft van Rinus en Annie. In het Oosterhoutse kerkdorp krijgt het echtpaar vervolgens drie zoons.

Na zes jaar verhuist het jonge gezin van Dorst naar Roosendaal, waar Rinus een betrekking krijgt bij assurantiekantoor en makelaardij Goderie. “Twintig man personeel hadden die. Ik had daar de leiding

over her assurantiepersoneel en de makelaardij en moest daar onder meer huizen fotograferen die in de verkoop gingen. Eerst met rolletjes, vanaf 1970 met de polaroidcamera. Maar na vier jaar ging dat bedrijf failliet”, vertelt Rinus. “Ik heb toen een assurantieportefeuille gekocht, bij Nationale Nederlanden, en ben voor mezelf begonnen. Die ene portefeuille was eigenlijk niet genoeg om van rond te kunnen komen. Dat lukte pas toen ik in 1980 ook een portefeuille in Rucphen kocht. Daar konden we goed van bestaan. Ik heb dat uiteindelijk tot mijn pensioen in 1998 gedaan.”

Tuinfeesten

In Roosendaal hebben Annie en Rinus een huis aan de Diamantdijk, met een grote tuin. “Dat was heerlijk”, weet Annie nog. “We hadden dat huis zelf gebouwd. De tuin was 600 vierkante meter groot; we hielden daar schitterende tuinfeesten, voor burens, familie en vrienden. Maar we houden geen van beiden van tuinieren. Sterker nog, we vinden het verschrikkelijk! Bovendien wilde ik niet in Roosendaal blijven.” Dus verhuist het echtpaar na Rinus’ pensioen naar Breda. “Ik ben een stadsmens”, verklaart Annie die beslissing. “We vinden het hier heerlijk. Alles is dichtbij. We kunnen hier gemakkelijk boodschappen doen en hebben de bieb recht tegenover ons.”

In Breda worden Annie en Rinus lid van een seniorenkoor. Annie: “Ik las in de krant dat ze nog leden zochten voor het koor. Onze burens hadden daar ook wel zin in, dus zijn we met z’n vieren lid geworden. Het koor verzorgde kerkdiensten en concerten. Het laatste optreden was twee à drie jaar geleden in de Mariakerk. Toen hield het koor op te bestaan.”

Maar vervelen doet het echtpaar zich niet. Annie heeft haar bridgeclub en Rinus fotografeert en filmt. “Ik was bij de heemkundekring toentertijd de enige die foto’s maakte. Van exposities en openingen. Vanaf 1996 maakte ik ook filmpjes. Ik heb er wel

Positieve reacties

Op de vraag of er bezwaren bestonden tegen de benoeming van Rinus Kuijpers als erelid van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, kwamen louter positieve reacties binnen bij het bestuur. Hieronder een greep uit die reacties:

“Heel goed voorstel. Z.s.m uitvoeren, lijkt mij.”

“Wij willen graag de keuze om Rinus als erelid te benoemen van de heemkundekring kracht bijzetten door aan te geven dat hij het dubbel en dwars verdient.”

“Goed voorstel, sta ik volledig achter.”

“Ben het ermee eens, hadden we al eerder moeten doen.”

duizend gemaakt. Daarvan heb ik er heel veel op YouTube en Facebook gezet. Cor Huijben fotografeerde ook, maar die maakte van elk evenement maar een of twee foto's. Ik maakte er veel meer!”

Waar komt die liefde voor fotografie toch vandaan?

“In het archief in De Bussel waren alle gegevens op systeemkaarten getypt en moest je dat wat je wilde gebruiken, gewoon overschrijven. Het was te duur om daar kopieën van te maken, dus fotografeerde ik al die documenten. Met de digitale camera was dat uiteindelijk geen enkel probleem.”

Maar nu doet Rinus het toch wat rustiger aan.

“Fotografie en vooral filmen is veel werk. Je filmt een uurtje, maar daarna begint het pas. Het bewerken van al het materiaal kost veel tijd. Daar ben je niet zomaar mee klaar”, legt Rinus uit.

“Soms vroeg ze van de krant wel eens aan mij of ze een foto mochten gebruiken. Dat vond ik prima. Ze kregen die foto gratis. Daar heb ik nooit iets voor gevraagd.”

En zo heeft Rinus duizenden foto's gemaakt, soms dubbel en op verschillende manieren bewerkt. Van monumenten, van lezingen en exposities, van

natuur, maar ook familiefoto's, liefst in kleur.

“Alleen al in het archief van Oosterhout zitten zeker 20.000 foto's die ik gemaakt heb”, schat Rinus.

Maar ook boeken zijn er van zijn hand verschenen.

Hij verzorgde zowel de tekst als de foto's en de lay-out. Zo zijn er onder meer boeken van hem verschenen als 'Herinneringen aan Vrachelen 1800-2000', 'Wie woonde waar op Vrachelen', en over de afscheidsreceptie van de Oosterhoutse amateur-archeoloog Mohammed Bahiaoui, over 25 jaar Boerenbond in Oosterhout, over 100 jaar Markkanaal, over pastoor Harry Valk, allemaal typisch Oosterhoutse onderwerpen. “Zo'n boekje maken is wel een dure grap, hoor”, lacht Rinus, “dus dat deed ik vaak in samenwerking met de heemkundekring.”

Eerder dit jaar heeft Rinus heel veel foto's en filmpjes van zijn hand overgedragen aan de heemkundekring, die hem zeer erkentelijk is voor al het werk dat hij voor de kring heeft gedaan en hem hiervoor nu beloont met het erelidmaatschap. Helaas geen groot feest - de coronamaatregelen laten dat niet toe - maar daarom niet minder verdiend.

Het slachtoffer laat eene hulpbehoevende weduwe, een kind en een oude moeder achter

Fragmenten uit de N.B.O.C.
(Nieuwe Bredasche en Oosterhoutsche Courant)
Collectie Jan Oomen
Bewerking John van Vugt

d.d. 22 mrt 1874
OOSTERHOUT - De persoon van J.T., voerman alhier, die verleden Dinsdag het ongeluk had van eene kar te vallen en daardoor zware hoofdwonden bekwam is j.l. Donderdag aan de gevolgen daarvan overleden.
(Was: Johannes Tempelaars, oud 43 jaar, ongehuwd, Steenweg).

d.d. 12 apr 1874
OOSTERHOUT 11 Apr 1871 - Verleden Donderdag namiddag had alhier een droevig voorval plaats. Zekere vrouw S. bezig zijnde haar huis schoon te maken, had ook den houten trap uit den kelder genomen om dien te zuiveren. In den kelder willende gaan, en er niet aan denkende, dat de trap weggenomen was, viel zij in den kelder, met het ongelukkig gevolg, dat zij ernstige verwondingen bekwam en zoodanig bloedverlies leed, dat men voor het behoud van haar leven vreesde. Naar men verneemt is de lijderes thans iets beter.

d.d. 11 juli 1875
OOSTERHOUT 10 Juli 1875 - Verleden Donderdagavond ten 10 ure is aan het einde der Oosterhoutsche Haven in het water geraakt en verdronken, de persoon van Josephus Toriaens, arbeider, wonende te Alphen. De ongelukkige laat eene hulpbehoevende weduwe, een kind en een oude moeder achter.

d.d. 2 dec 1875
OOSTERHOUT 1 Dec 1875 - Verleden Zondagmorgen werd op het Havenpad alhier gevonden het lijk van Cornelis Olislagers, oud 38 jaren, arbeider alhier. De ongelukkige was nog laat in den avond op de Haven en is vermoedelijk bij het huiswaarts keeren door de koude bevangen en verstijfd.

d.d. 12 dec 1875
OOSTERHOUT 11 Dec 1875 - Verleden Dinsdagavond is op den Bredaschen straatweg, de persoon van W.v.Z., geleider van een vrachtkar op Waalwijk, door de gladheid gevallen en onder de zwaar beladen kar geraakt, waardoor hij zeer ernstige verwondingen heeft bekomen. Thans wordt hij in het Gasthuis alhier verpleegd en, naar men verneemt is zijn toestand eenigszins verbeterd.

(ADVERTENTIES)

**TUINCENTRUM
OOSTERHOUT**
Het complete tuincentrum

Damweg 7 | 4905 BS | Oosterhout
06 - 138 025 85 | 0162 - 451 852
www.tuincentrumoosterhout.nl
info@tuincentrumoosterhout.nl

OPTICIENS

vd Heijden

Nieuwstraat 2 - Tel. 0162 - 45.32.88
Oosterhout

Spuithuisje in Dorst deed

Door Nico Bekers

Hoe ging het brandblussen vroeger? Welke materialen werden er gebruikt? En vooral: wat waren spuishuisjes?

In Dorst staat nog zo'n gebouwtje, dat niet alleen als brandweehuisje diende maar ook als cachot. Het gebouwtje, dat de status van rijksmonument heeft, heeft een zekere zeldzaamheidswaarde. Want ook al zijn er nog de nodige spuishuisjes te vinden in Nederland, in de loop der tijd zijn er ook al heel wat van dergelijke gebouwtjes verdwenen.

In de middeleeuwen viel de brandweezorg veelal onder verantwoordelijkheid van het kerkbestuur of van de gilden. Zij bekostigden dan ook het blusmateriaal. Een van de preventiemaatregelen was de torenwachter. Deze torenwachter waakte over de stad. Hij moest de klok luiden voor de noon (12 uur) en de avondklok. Ook moest de klok geluid worden in geval van onraad of brand. Uit een luik of raam van de toren werd aan de kant van de brand overdag een vlag gehangen en 's avonds of 's nachts een lantaarn.

Voor de komst van de brandspuiten waren de

Brandblussen in de middeleeuwen.

UIT 'SPUIHUISJES IN NEDERLAND', HENNY EN CEES VAN HAASTEREN

Het gerenoveerde spuishuisje aan het Kapelerf.

FOTO KEES WITTENBOLS

blusmiddelen beperkt. Er werden allerlei soorten emmers, ladders, haken en bijlen gebruikt. Blusmiddelen werden opgeslagen op centrale plekken in de stad. In eerste instantie was dat de kerk. Ook werden er blusmiddelen opgeslagen in weeshuizen, gasthuizen en kloosters. Burgers moesten in het bezit zijn van bijvoorbeeld een emmer. Bij een brand diende voor de woning een tobbe, gevuld met water, klaargezet te worden. Tot begin 1900 was bijna overal in Nederland iedere gezonde man tussen de 18 en 55 jaar verplicht op te komen in geval van brand.

Architecten

Met de komst van de brandweerspuiten in de zeventiende eeuw werden er vaak speciale onderkomens gebouwd, de zogenaamde spuishuisjes. Vaak waren ze ontworpen door architecten, soms prachtig uitgevoerd, soms erg eenvoudig. Af en toe was het alleen maar een afdakje bij een gebouw.

Elke wijk kreeg zijn eigen spuishuisje. Omdat veel mensen niet konden lezen, kregen de brandspuiten

tevens dienst als cachot

Ouderwetse brandblusemmer.

FOTO BRANDWEERMUSEUM

*Handpomp op een kruiwagen-
opbouw, ingezet in de kerkdorpen
van Oosterhout in de 18e eeuw.*

FOTO HANS HAZELET, UIT BOEK 'VREES HET
VUUR' DOOR PIET KAASHOEK UIT 2012

in de ene plaats een kleur en in de andere plaats een nummer. Dat nummer stond dan ook op het spuihuis. De spuit die in de kerk stond, heette meestal de kerkspuit. Stond de spuit in het weeshuis, dan werd die de weeshuisspuit genoemd.

Lijkhuisje

De spuihuisjes werden in veel plaatsen ook wel gebruikt als lijkhuisje. Een overledene werd dan in het huisje opgebaard tot aan de begrafenis. De spuit werd gedurende die tijd gewoon een paar dagen buitengezet. Vaak werden spuihuisjes ook gecombineerd met een arrestantencel, ofwel een cachot, zoals ook het geval was in Dorst. Het is opvallend hoeveel van die spuihuisjes in het

hele land nog aanwezig zijn, ook al zijn er al heel veel verdwenen. Sommige spuihuisjes hebben de status van rijksmonument gekregen, terwijl andere, heel mooi bewaarde spuihuisjes niet eens een gemeentelijk monument zijn.

Kerken en scholen bleven later een geliefde plek voor het onderbrengen van blusmateriaal. Voor de ladders werd ook na de komst van de spuihuisjes nog lang gebruik gemaakt van opslag in een kerk of aan de zijgevel van de kerktoren, maar ook waren er in de buurt van de spuihuisjes ladderbergingen. De komst van gemotoriseerd brandweermateriaal heeft een vernieuwing van opslagruimtes tot gevolg gehad. De motorspuiten werden vaak nog gestald in de spuihuisjes, maar brandweerauto's en stoomspuiten hadden een grotere ruimte nodig.

In originele staat

Het spuihuisje in Dorst is nu een rijksmonument. Aan de buitenkant heeft het een mooie opknapbeurt gekregen. Maar het zou nog mooier zijn als ook de binnenkant – nu in gebruik als een soort rommelhok – in de originele staat teruggebracht zou worden, met aan de linkerkant twee cellen voor gevangenen en aan de rechterkant het spuihuisje met een originele handspuit uit die tijd.

FOTO NICO BEKERS

CACHOT DORST

Langgevelboerderij aan de Steenovensebaan 29.

Foto MONUMENTEN.NL

De zes rijksmonumenten van Dorst

Door Nico Bekers

Dorst heeft zes rijksmonumenten: naast het spuihuisje aan het Kapelerf 10 (ca 1910) zijn dat de langgevelboerderij aan de Steenovensebaan 29 (ca 1800), de Vlaamse schuur aan de Steenovensebaan 29 (waarschijnlijk gebouwd in de eerste helft van de negentiende eeuw), de kleine schuur aan de Steenovensebaan 29 (ook waarschijnlijk gebouwd in de eerste helft van de negentiende eeuw), het Grafkruis van J.J. Mol op de begraafplaats aan de St. Marcoenstraat (1884) en de Sint Marcoenkerk of Marculphuskerk (1911-1912) aan de Baarschotsestraat 85.

Cachot

Aan het begin van de toenmalige Bavelstestraat, nu het Kapelerf, staat al ongeveer 110 jaar het zogenaamde cachot. De naam Kapelerf komt van de plaats waar de oude kapel en de Waterstaatskerk hebben gestaan. Tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw heeft het erf dienst gedaan als kermisplein. Het gebouwtje had toen een dubbele functie. Aan de rechterkant stond de brandspuit. Dit apparaat moest met mankracht worden bediend. Het gebouwtje had ook twee cellen. De veldwachter zette daar arrestanten in, meestal vervelende

dronkenlappen of andere figuren die het niet zo nauw namen met de wetten in ons land. Als met Meikes Dorst meer dan twee dronkenlappen waren opgepakt, werd degene die het minst dronken was door de veldwachter weer losgelaten. Links van het spuihuisje stond de boerderij van Adriaan van Campen, wellicht de beruchtste brandstichter uit de achttiende eeuw. Van Campen kan het spuihuisje nooit gezien hebben, want het is veel later gebouwd. Het linkergedeelte van het spuihuisje was het cachot. De deur aan de linkerkant gaf toegang tot de twee cellen. Lastige figuren die er opgesloten zaten, kregen eten van de vrouw van de veldwachter. In de loop van de jaren verviel dit.

De brandweer kreeg een eigen onderkomen met een motorspuit en de veldwachter verdween uit het dorp. De kantonnier van de gemeente gebruikte het nog een tijdje om zijn gereedschap te bewaren maar de functie van kantonnier bestaat niet meer. Hij zorgde voor beheer en onderhoud van wegen, paden en parken. Hij bekeek of het aan hem toegewezen gebied er nog goed bij lag. Was dat niet het geval en waren er delen beschadigd of vies of niet veilig, dan zorgde hij ervoor dat het opgeruimd en gerepareerd werd.

In de Tweede Wereldoorlog hadden de Duitsers alle motorvoertuigen in beslag genomen en werd het

Het spuihuisje in Dorst, vóór de restauratie.

FOTO WIES VAN LEEUWEN BHIC / OMNIA.NL

Het grafkruis van J.J. Mol (1884) op de begraafplaats aan de St. Marcoenstraat is een rijksmonument.

FOTO WIES VAN LEEUWEN BHIC

paard van Hein Beekers gebruikt om de motorspuit te vervoeren.

Het gebouwtje begon de laatste decennia langzaam te verkommeren en viel ten prooi aan vandalisme. Uiteindelijk heeft het rijk het spuihuisje de status van monument gegeven. Er werd geld vrijgemaakt voor de restauratie van het monument. Het werk werd uitgevoerd door de firma Gorisse Bouw BV, die het gerestaureerde gebouw in 2014 opleverde.

Kaszah

In 2015 werd begonnen met de verbouw en uitbreiding van de brandweerkazerne in Dorst. Allereerst is het nabijgelegen voormalige jongeren centrum Kaszah bij de brandweerkazerne getrokken. Daarna is het hele pand gerenoveerd en verbouwd. Een aantal bestaande ruimtes is daarbij

De Sint Marcoenkerk aan de Baarschotsestraat 85 in Dorst (bouwjaar 1911/1912) is een rijksmonument. De architect is Jos Cuypers.

FOTO MONUMENTEN.NL

aangepast en nieuwe instructieruimtes en sanitaire gelegenheden zijn gecreëerd. Ook is de bestaande remise vergroot, zodat er een nieuwe brandweergewagen ondergebracht kon worden. Wethouder Clemens Piena van Oosterhout en Walther Hoosemans, fractievoorzitter van Gemeentebelangen, onthulden een informatiebord dat uitleg geeft over het oude cachot en spuihuisje in Dorst. De buurt nam het initiatief daartoe. Bij een ander beeld, De Geit aan de Spoorstraat, staat ook een informatiebord.

Dorstenaren en passanten die het spuihuisje zien, weten niet wat voor functie het had. Door het bord krijgen ze meer informatie. Ze leren dat de restauratie van het gebouwtje tien jaar geleden begon en dat de gemeente Oosterhout er 75.000 euro aan heeft meebetaald, omdat het monument ook historische waarde heeft voor de gemeente.

Zo wordt het Dorstse spuihuisje door monumenten.nl omschreven

Door Nico Bekers

Op de website monumenten.nl wordt het spuihuisje als volgt omschreven: 'Voormalig brandspuihuisje annex gevangeniscel uit omstreeks 1910 in ambachtelijk-traditionele bouwtrant. Het object is centraal en goed bereikbaar gelegen in de kom van het kerkdorp Dorst in de nabijheid van de Rijksweg van Breda naar Tilburg. Het is met de noklijn van het dak evenwijdig aan de straat gelegen en behoort bij de brandweerkazerne aan Kapelerf 2. Het is niet meer in gebruik.'

Daarna volgt een omschrijving van het object, die ik vanwege het specifieke taalgebruik maar oversla.

'In de ruimte achter de dubbele inrijpoort van de rechter travee was onder andere een mobiele brandspuit gestationeerd, waarmee men in geval van brand snel ter plekke kon komen. De spuit werd bediend door mensen van de vrijwillige brandweer. Dit deel wordt door een muur afgescheiden van de linker travee, indertijd gebruikt als cel waarin wetsovertreders tijdelijk in verzekerde bewaring werden genomen.

Het voormalig brandweershuisje annex gevangeniscel is van algemeen belang. Het object heeft cultuurhistorische waarde. Het is van belang als bijzondere uitdrukking van de sociale en

Het spuihuisje hoort bij de brandweerkazerne aan het Kapelerf 2 in Dorst.

FOTO WWW.DORSTBLUST.NL

bestuurlijke ontwikkeling van stad en dorp aan het begin van de twintigste eeuw. Daarnaast is het van belang voor de typologische ontwikkeling van brandspuihuisjes en gevangenisellen. Het object heeft ensemblewaarden. Het is van belang als markant onderdeel van de historische bebouwing aan het Kapelerf en de historisch-functionele samenhang met de brandweerkazerne aan Kapelerf 2. Daarnaast is het van belang vanwege de stedenbouwkundige situering op een centraal gelegen, gemakkelijk bereikbare locatie in het centrum van Dorst.

Het object heeft zeldzaamheidswaarde vanwege de unieke combinatie van functies en omdat veel brandweershuisjes in Noord-Brabant in de loop der tijd zijn verdwenen.'

Ansichtkaart van de toenmalige Bavelstestraat in Dorst. Aan het begin van de Bavelstestraat, dat nu Kapelerf heet, ligt het spuihuisje, naast de huidige brandweerkazerne.

COLLECTIE NICO BEKERS

Interview met Walther Hoosemans

Door Nico Bekers

MAANDAG 30 NOVEMBER tegen halftwee ben ik in Dorst om het spuithuisje te bekijken en te praten met Walther Hoosemans, betrokken Dorstenaar en fractievoorzitter van Gemeentebelangen, die samen met wethouder Clemens Piena op 10 juli van dit jaar voor de officiële onthulling van het informatiebord zorgde.

Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout had het spuithuisje enkele jaren geleden in gebruik als opslagruimte voor vitrines van Monumentenzorg in Oosterhout en allerlei religieuze spullen. Walther is nu bezig om die spullen op te ruimen.

Tegenwoordig staan er spullen in voor onder andere de carnaval. De ruimte is zowel binnen als buiten gerestaureerd. De twee gedeeltes, cachot en spuithuisje, zijn intact gebleven. De cellen kun je echter niet meer zien. Aan de zijkant is een deur waardoor de gevangenen naar binnen konden. Op twee plaatsen zijn nog de tralies van de gevangenis te zien. Op het informatiebord staan twee foto's van het brandweershuisje en een situatiefoto.

Bekijk onthulling en interview op internet:

www.facebook.com/oosterhoutvandaag/videos/piena-en-hoosemans-onthullen-bord-cachot-dorst/984585501991508/

(ADVERTENTIE)

Stichting Brabants Museum
Oud Oosterhout

Terug in de tijd
Hoe woonde, leefde
en werkte de mens
rond 1900

Miniaturenpark en Museum
Woonkamer
Ambachten
Roomse Hoek
Schooltje
Drukkerij
Vitrines

Mooie tuinkamer voor uw rustmoment
Parkeren gratis
rolstoelvriendelijk

www.brabantsmuseumoudoosterhout.nl
info@brabantsmuseumoudoosterhout.nl
Telefoon: 0162-426815
Bredaseweg 129, 4904 SB Oosterhout

Onthulling van het informatiebord bij het cachot door Clemens Piena (links) en Walther Hoosemans.

Foto ORTS

Informatiebord bij het spuithuisje in Dorst.

Foto Nico Bekers

BRONNEN

Boeken en artikelen

'Spuithuisjes in Nederland' door Henny en Cees van Haasteren.

'Vrees het vuur' door Piet Kaashoek (2012).

Bedevaarten in Nederland, Dorst H. Marcoen, Meertens Instituut.

'Groeten uit Dorst, Het cachot' door Jos van Alphen.

Brandweerspuithuisjes in Dorst Monument, Rijksmonumenten.nl.

Foto's

Nationaal Brandweermuseum.

Universiteit van Tilburg Brabant Collectie.

Monumenten.nl.

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC).

Nico Bekers .

Brandweer te Dorst.

ORTS.

Kees Wittenbols.

Teloorgang van een prachtig pand

Eind jaren '80, vlak voor de eerste ingrijpende verbouwing gaat plaatsvinden.

Alleen de gevel staat nog overeind. Het interieur van het huis is compleet verdwenen.

Om de verhoogde voordeur op straatniveau te brengen wordt een extra hoge deur aangebracht. De ramen worden aan de onderkant uitgebreid met drie ruitjes.

Door Paula Pols

VEEL REACTIES op de Wie Wat Waar?!-foto van de vorige uitgave van De Heerlijkheid. Liefst twaalf mensen hadden het bij het goede eind: het pand op de foto is gelegen aan de Arendstraat 13. Of liever gezegd 'was' gelegen, want het enige wat eigenlijk nog rest van het eens zo statige pand, is het ronde raam boven wat ooit de poort van het gebouw was, en de andere ramen van de bovenverdieping. Winnaar is Bas van Twist, die weet te vertellen dat in dit pand ooit burgemeester J. Mertens woonde, die in de Tweede Wereldoorlog niet helemaal zuiver op de graat was, omdat hij, evenals zijn buurman op nummer 11, lid was van de NSB. Bas vermeldt nog een saillant detail: "Aan de overkant woonde mevrouw C. ten Have, hoofd van de openbare lagere school, die joden onderdak bood." Bas kan zijn prijs van 10 euro binnenkort tegemoet zien.

Onderkelderd

Leuk is de reactie van Jacques Fick. "Natuurlijk kan ik iets vertellen over het pand, ik ben er namelijk op 8 augustus 1946 geboren." Jacques bevestigt het verhaal van de NSB-burgemeester Mertens. Hij weet ook te vertellen dat in de woning, na de bevrijding op 30 oktober 1944, het Civiel Affaires Bevrijdingscommando was gehuisvest. In 1945 gaat de familie Fick met zeven kinderen wonen in het pand, waar er vervolgens nog drie worden geboren. Jacques weet nog dat het hele pand onderkelderd was en dat er een grote tuin achter het huis was. "Een eldorado midden in het centrum. Wij waren altijd buiten en timmerden hokken voor vogels. Alles kwam voorbij aan het huis: optochten met carnaval, sinterklaas en processies."

Ook Jeanne Fick-Swagemakers weet het nodige te vertellen over het pand. Haar man Ton, een broer van Jacques, is de oudste van de tien kinderen. Zij vertelt over de huishoudelijke hulp, die Poetje werd genoemd, en over de bakker, visboer, melkboer en slager die hun koopwaar aan huis bezorgden. Over

Het pand Arendstraat 13 in volle glorie.

FOTO'S COLLECTIE HKO

de bouwkundige ingrepen aan het pand schrijft Jeanne: “Met tranen in de ogen heb ik gezien hoe ze de boel vernielden.”

Margriet Willemse die in de vorige Wie Wat Waar?! vergeefs naar het gevelbeeldje heeft gezocht, heeft het pand dit keer wel gevonden... en verwijst naar het boek ‘Even ’n moment voor ’t monument’, waarin de Arendstraat 13 ook genoemd wordt. Maar monument of niet, het pand is helaas toch grotendeels gesloopt.

Museum Oud Oosterhout

Wil Botermans wijst erop dat het pand ‘compleet met trap en hekwerk’ te zien is in het Museum Oud Oosterhout. Wil heeft het pand zelf gemaakt, van kunststof, ‘in verband met de houdbaarheid’.

Steven Oomen herkent het pand ook en kan nog het volgende over NSB-burgemeester Mertens vertellen: “Ik weet nog precies dat leden van de Binnenlandse Strijdkrachten het typische stoepje met de smeedijzeren leuningen bestegen en de woning binnengingen. Verder gebeurde er zo te zien niets. Maar later hoorden we dat de burgemeester via de achterdeur afgevoerd werd.”

Mirjam Oomen kent het pand ook heel goed. Zij

woonde zelf in de Arendstraat: “Boven de slagerij van mijn vader op nummer 34. Mijn oom en tante, de familie Spitters, woonden op nummer 13. Het was een prachtig pand met hele mooie grote kamers, en een prachtige grote achtertuin. Als je door de voordeur naar binnen kwam, had je een hele lange gang met aan de voorkant kantoorruimtes en daarachter woonkamer en keuken. Aan het einde van de gang een grote mooie trap naar boven. Net zoals vele andere gebouwen heel erg zonde dat dit is gesloopt.” Mirjams oom Piet Spitters reageert ook: “Wij hebben daar een aantal jaren gewoond, ik was toen in loondienst bij Economisch Adviesburo Don.”

Jan Bras betreurt de teloorgang van wat hij noemt ‘dit schitterende pand’. Jan spreekt van twee ingrijpende verbouwingen, die het pand in zijn ogen hebben ‘mismaakt’. De eerste verbouwing waarbij luiken, entreetrap en kettingpaaltjes werden verwijderd en deur en ramen op de begane grond werden vervangen en de tweede zeer drastische ingreep waarbij er van de ondergevel helemaal niets meer overbleef. ‘Ten prooi gevallen aan de commercie’, zo verwijst Jan naar de winkels van Ici Paris en Meyer & Meyer, die er nu gevestigd zijn.

Wilt u ook kans maken op de Wie Wat Waar!?-prijs van 10 euro, laat ons dan weten wat u ziet op de foto hierboven en waar dit is. Vertel er zo veel mogelijk over en stuur uw oplossing naar hkoosterhout@gmail.com onder vermelding van uw naam en bankrekeningnummer. Wie weet, bent u de volgende keer de gelukkige winnaar?

Het coronavirus en zijn duistere voorgangers

Door Marie-Louise van Bijnen

HET CORONAVIRUS, ofwel Covid-19, dat de wereldbevolking op dit moment teistert, was voor mij aanleiding om eens te kijken met welke ziektes de bevolking van Oosterhout vroeger te kampen had. Dat is nog niet zo'n gemakkelijke klus. Vanaf de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) zijn daarover in Oosterhout niet echt bronnen te vinden, maar deze oorlog heeft natuurlijk wel een slechte invloed gehad op de gezondheid van mensen. Ook de heen en weer trekkende legers zorgden voor het verspreiden van de nodige ziektekiemen. De meest voorkomende ziektes in die tijd zijn de pest, pokken, roodvonk en rode loop (dysenterie). Toch sterven de meeste mensen aan een longontsteking en ingewandstoornissen.

Pestepidemie

Na 1600 wordt Oosterhout getroffen door een pestepidemie, waarop het vrijheidsbestuur een zogenaamde 'pestmeester' in dienst neemt. (Oosterhout was toentertijd een vrijheid, ofwel een plaats met een lagere status, zonder volledige stadsrechten). Het is de taak van de pestmeester om zieken te bezoeken en te behandelen. Maar met welke middelen? Daar hebben de mensen in die tijd geen idee van. Uiteindelijk bezwijkt de Oosterhoutse pestmeester zelf ook aan de gevreesde 'zwarte dood'.

De twee zwaarste pestepidemieën in Brabant vinden plaats in de periodes 1624-1626 en 1635-1636. In deze tijden leven veel mensen in armoede en de hygiënische omstandigheden zijn ronduit erbarmelijk, waardoor de vatbaarheid voor allerlei ziektes ook behoorlijk hoog is. Kennis van bacteriën en virussen is er niet. In de zeventiende eeuw zijn er drie chirurgijns in Oosterhout. Dit zijn

Het Gasthuis aan de Gasthuisstraat 12 (1837-1878) en het moederhuis (1845-1853).

FOTO COLLECTIE HKO

ambachtelijk geschoolde lieden die zweren en verwondingen behandelen, tanden en kiezen trekken en aderlatingen verrichten. De chirurgijns, en ook een vroedvrouw die in dienst is bij de vrijheid Oosterhout, moeten de armen gratis behandelen, daarbij volstrekt niet gehinderd door enige relevante kennis van zaken.

Inenten

De periode 1780-1940 laat zien dat er ook toen besmettelijke ziektes heersen. Naast de eerdergenoemde pest, pokken, roodvonk en rode loop lijdten mensen veelvuldig aan aandoeningen als tbc, hondsdolheid, mazelen, dauwworm, schurft en cholera. Tegen pokken kun je je al snel laten inenten. Koepok-inenting vinden ook in Oosterhout plaats. Vanaf 1815 is het zelfs verplicht voor mensen die afhankelijk zijn van de gemeentekas om hun kinderen te laten inenten.

Het Sint Jozef-geesthuis aan de Leijsenhoek 37 in Oosterhout.

FOTO COLLECTIE HKO

In Oosterhout zijn er pieken van cholera van 1812 tot en met 1814 en in 1820 en 1828. Een verhoogde sterfte door cholera is er ook tussen 1833 en 1839. Om choleralijders te verplegen komen in 1834 zeven zusters van de orde van de zusters franciscanessen van Charitas van de Haagdijk in Breda naar Oosterhout. Zij maken zich los van de orde en stichten later een eigen congregatie aan de Leijsenhoek.

Er wordt een gasthuis opgericht voor de verpleging van zieken. Het gasthuis, aan de Gasthisstraat en gerealiseerd met de hulp van de St. Jansparochie en een aantal welgestelde inwoners van Oosterhout, bestaat van 1837 tot 1878. De zusters openen er en passant ook een zondagsschool.

Met de hygiëne is het nog steeds slecht gesteld. Rond 1870 beginnen de inwoners van Oosterhout te klagen over de stinkende mesthopen en afvalkuilen op straat; er is immers geen riolering. De eerste stap naar riolering wordt in 1900 gezet. Leerlooier J.

Blom krijgt van de gemeente gedaan dat zij de helft betaalt van een aan te leggen riool aan de Leijsenhoek. Het eerste rioleringsplan in Oosterhout komt in 1906 tot stand.

Besmettelijke ziektes zijn dan nog steeds een gevaar voor de gezondheid. Vanaf 1858 heerst er tyfus en veel jonge kinderen sterven aan pokken. Tussen 1890 en 1893 heerst er influenza, waaraan veel mensen overlijden, evenals aan mazelen en difterie.

Desinfecteren

Na 1895 gaat men meer desinfecteren en sluiten scholen de deuren tijdens epidemieën. Dit zijn vooral Vincentiusscholen, geleid door leden van de vereniging St. Vincentius, in dichtbevolkte delen van de stad.

De zuigelingen- en kindersterfte neemt echter sterk toe. De armen krijgen tussen 1850 en 1915 weliswaar

BESMETTELIJKE ZIEKTES

toegang tot medische verzorging maar wel beduidend minder dan de meer gefortuneerde inwoners. Arme zieken, krankzinnigen of dementen worden opgenomen in een gasthuis of gesticht op kosten van het Burgerlijk Ambestuur. Er is een armdokter, en ook een vroedvrouw en een apotheker voor de armen.

Armoede

In 1878 gaan de bewoners van het gasthuis naar het gebouw aan de Leijsenhoek, dat op dat moment ook bestemd wordt voor de opvang van mensen met besmettelijke ziekten. Er zijn echter geen artsen of specialisten aan het gasthuis verbonden. Cholera en tyfus zijn steeds minder aanwezig, maar tbc heerst nog volop, dankzij de armoede, de slechte voeding en de belabberde hygiëne.

In 1917 en 1918 zijn er niet alleen veel tbc-patiënten, maar in dat laatste jaar slaat ook de Spaanse griep ongenadig toe. In 1927 en tussen 1929 en 1931 zijn

er veel grote griepepidemieën. Roodvonk heerst in 1934 en 1935. En nog steeds is er geen goede gezondheidszorg.

Rond 1915 heeft het gasthuis St. Jozef vooral nog de functie van bejaardenhuis. Met een uitbreiding in 1925 en 1926 krijgt het gasthuis meer een ziekenhuisfunctie. Dit houdt ook verband met de ontwikkeling van de medische wetenschap, zoals de invoering van gummi handschoenen bij operaties, de uitvinding van röntgenstralen, de verbetering van narcosemogelijkheden en de ontdekking van de bloeddrukmeter. Specialisten en chirurgen komen uit Breda en zijn niet verbonden aan Oosterhout. Tot 1973 maakte men gebruik van het gasthuis aan de Leijsenhoek. Aan de Pasteurlaan wordt in dat jaar het nieuwe Pasteurziekenhuis opgeleverd.

Literatuur:

'Oosterhout niet van gisteren', onder redactie van Cock Gorisse.

Snaveldokters

Pestmeesters worden ook wel snaveldokters genoemd, naar het snavelvormige masker met kijkgaten, dat zij dragen tijdens de uitvoering van hun taken. In die snavel bevinden zich smeulende kruiden, waarvan verondersteld wordt dat zij de lucht zuiveren en zo een eventuele besmetting met de pest tegengaan. De gedachte is namelijk dat de pest zich door de lucht verspreidt.

Ook dragen de pestmeesters beschermende kleding. Een speciale platte hoed, leren handschoenen, leren laarzen en een leren cape. In zekere zin biedt deze kleding, net als het mondkapje bij corona, enige bescherming aan de dragers ervan. Dat neemt niet weg dat de pestmeester in Oosterhout de uitoefening van zijn vak met de dood heeft moeten bekopen.

Wat vindt u van De Heerlijkheid?

Van de redactie

DE LEDEN VAN DE REDACTIE zijn nu een goed jaar bezig met de nieuwe vormgeving van ons heemkundebled De Heerlijkheid. In het afgelopen jaar hebben we geschaafd, geschuurd en uitgeprobeerd, het lettercorps (op veler verzoek) verkleind, de koppen verbeterd en de verhalen kwalitatief verbeterd. We denken dat we hiermee een heel eind op de goede weg zijn, maar zeker weten doen we dat natuurlijk niet. Daarvoor hebben we de lezers, of liever de mening van de lezers, nodig. Wij willen heel graag van u horen wat u er nu van vindt.

Benieuwd

Voor u ligt nu nummer 4, waarmee we 2020 afsluiten. We hopen dat u hier weer veel plezier aan beleeft. We hebben in ieder geval onze uiterste best gedaan om u weer leuke, interessante en lezenswaardige verhalen te kunnen presenteren. En nu zijn we verschrikkelijk benieuwd naar uw mening. Vindt u het lettercorps nog steeds te groot (een veelgemaakte opmerking na het eerste nummer dit jaar) of juist te klein geworden? Wat vindt u van de vormgeving en de presentatie in het algemeen? Wat vindt u van de kwaliteit van de verhalen? Allemaal vragen waarover wij als redactie graag uw oordeel willen horen. Schroom overigens niet voor opbouwende kritiek; daar kunnen we alleen maar van leren.

Verrassing

In deze vierde Heerlijkheid vindt u een enquête-formulier, waarvan wij hopen dat u het wil invullen en wil opsturen naar het adres dat onderaan het formulier staat. Onder de inzenders verloten wij een leuke verrassing: een ingelijste foto naar keuze op A4-formaat. Dus alstublieft: vul het formulier in en stuur het op. De Heerlijkheid wordt er alleen maar beter van!

(ADVERTENTIE)

broeders Gezondheidswinkel

- Natuurvoeding inclusief biologisch verswaren
- Dieetvoeding voor o.a. gluten-, suiker- en/of melk-vrij dieet
- Natuurlijke lichaamsverzorging en cosmetica
- Homeopathie, vitamines en voedingssupplementen

Fysieke en online winkel!

Keiweg 7 Oosterhout • t: 0162-453223 • w: broedersgezondheidswinkel.nl

Trouwen met de handschoen

In deel 5 van de serie **Huwelijksformaliteiten** legt **Simon Burggraaf** uit wat het betekent om te 'trouwen met de handschoen'.

Door *Simon Burggraaf*

De ambtenaar van de burgerlijke stand in 's-Gravenmoer ziet op 4 april 1902 twee personen voor zich verschijnen, die zeggen met elkaar te willen trouwen... en toch eigenlijk ook weer niet: Barthold Joan Hendrik Herweijer, 26 jaar, wonende in Delft, en Sara Elisabeth Smeenk, 22 jaar, geboren in Brielle en wonend in 's-Gravenmoer.

De Sara Elisabeth Smeenk, zonder beroep, geboren te Brielle en te 's-Gravenmoer, wonende hier, dertienjarige dochter van de decabliciden Henricus Albertus Elias Smeenk, medische doctor en Jacoba Adriana van Hasselt, zonder beroep, beiden wonende te 's-Gravenmoer en alhier tegenwoordig geven zij hunne toe-stemming tot dit huwelijk.

Zij is de dochter van 'medicine doctor' Henricus Albertus Elias Smeenk en Jacoba Adriana van Hasselt. De ouders wonen in 's-Gravenmoer, zijn aanwezig bij de plechtigheid en geven ook toestemming. Maar niet om met Barthold te trouwen.

Barthold Joan Hendrik Herweijer, oud zes en twintig jaren, zonder beroep, wonende te Delft, hantende voor en gemachtigd bij notariële akte door Ijsbrand Carel Willem Herweijer, ingeniieur, geboren te Helder en te Semarang, wonende hier, dertienjarige zoon van de decabliciden Barthold Joan Herweijer en Johanna Elisabeth van Elden, beiden zonder beroep en wonende beiden te Helder en te Ulestraten.

Barthold is slechts plaatsvervanger en gemachtigde voor zijn broer Ijsbrand Carel Willem Herweijer, 29 jaar, ingenieur bij de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, geboren in (Den) Helder en wonend in Semarang. Beiden zijn kinderen van

Barthold Joan Herweijer (in sommige akten ook wel Hermeijer), oud-hoofdinspecteur der posterijen, en Johanna Elisabeth van Elden, rentenierster, wonend in Ulestraten.

Bij de opsomming van de ingeleverde stukken, worden uiteraard genoemd de extracten van hun geboorteakten, maar ook 'een authentiek afschrift van het koninklijk besluit van den zes en twintigsten maart dezes jaars, nummer 36, waarbij is toegestaan het huwelijk bij gevolmachtigde te sluiten'. Verder een akte van een notaris in Meerssen met toestemming van de ouders van de bruidegom.

En de belangrijkste: 'de akte, verleden voor den te Semarang resideerenden notaris Jacques Herman Anton van Barneveld en getuigen in dato den dertienden januari dezes jaars, behoorlijk geregistreerd en gelegaliseerd, waarbij de echtgenoot den comparant Barthold Joan Hendrik Hermeijer heeft gemachtigd tot het voltrekken van dit huwelijk'.

Die ondergetekende, Barthold Joan Hendrik Herweijer, oud zes en twintig jaren, zonder beroep, wonende te Delft, als gevolmachtigde hantende voor Ijsbrand Carel Willem Herweijer, oud negen en twintig jaren, ingeniieur te Semarang, zoon van Barthold Joan Herweijer en Johanna Elisabeth van Elden, beiden zonder beroep en wonende te Helder en te Semarang, alhier tegenwoordig aangifte van hunne volmachtgeving van allen voornemen om in den cult te treden met Sara Elisabeth Smeenk, oud twee en twintig jaren, zonder beroep, wonende te 's-Gravenmoer en verzocht den ambtenaar van den burgerlijke stand te 's-Gravenmoer daaraan uitlegging te doen en voor de overige afwijkingen zij te dragen.

Delft, den 22 Maart 1902.

B. J. Herweijer

Gedrukt bij Burggraaf, v.d. Hof en Co. te Delft, in opdracht van de Notaris van de Gemeente 's-Gravenmoer, wonende te Delft.

Delft, den 22 Maart 1902.

T. de Vries van Hylst

HUWELIJKSFORMALITEITEN

En inderdaad, als je op de site www.genver.nl zoekt in de huwelijksbijlagen, vind je inderdaad deze notarisakte terug. Barthold krijgt daarin alle vrijheid om zaken te regelen en, zonodig, verklaringen af te leggen, maar vooral ‘... comparant mejuffrouw Sara Elisabeth Smeenk aanneemt tot echtgenoot en getrouwelijk alle verplichtingen zal vervullen, welke door de wet aan den huwelijken staat verbonden zijn’.

Tenslotte is onder zijn werk ook begrepen ‘... het treffen van regelingen voor hare reis naar Nederlandsch-Indië’.

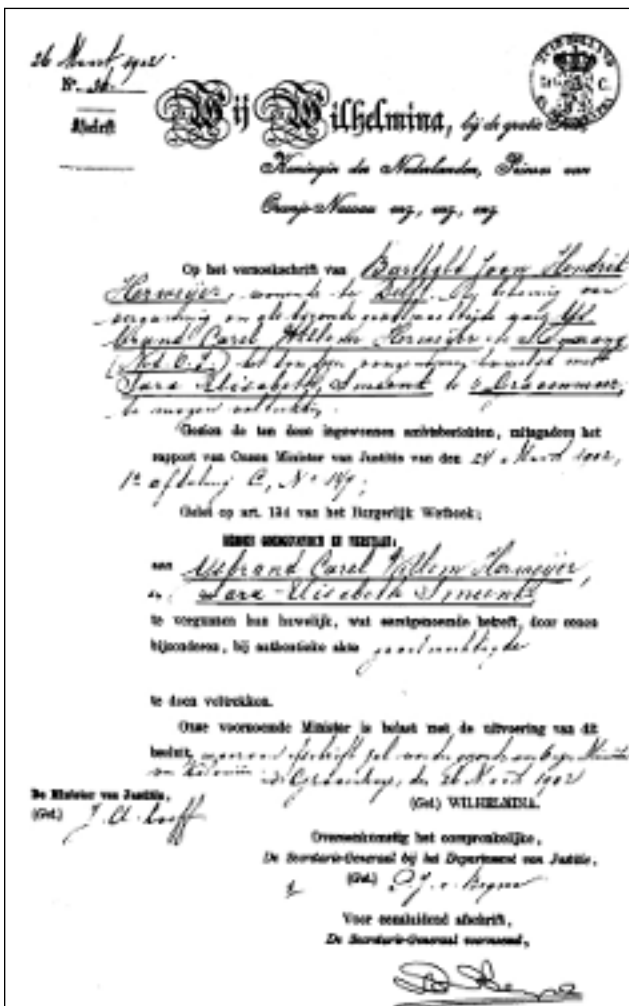
Een van de eerste werkzaamheden was natuurlijk de aangifte van het voorgenomen huwelijk. Ook die aangifte zit tussen de huwelijksbijlagen, en ook de akte, opgemaakt door notaris Kleuters in Meerssen, waarbij vader en moeder Herweijer toestemming geven. Ze zijn dus blijkbaar niet persoonlijk aanwezig geweest bij de plechtigheid in 's-Gravenmoer.

Dit was natuurlijk niet de normale gang van zaken. Vandaar dat hier ook speciale dispensatie (toestemming) van koningin Wilhelmina nodig was. Namens haar wordt hier verklaard: ‘... hebben goedgevonden en verstaan aan Ijsbrand Carel Willem Herweijer en Sara Elisabeth Smeenk te vergunnen hun huwelijk, wat eerstgenoemde betreft, door eenen bijzonderen, bij authentieke akte gevolmachtigde te doen voltrekken’.

De huwelijksakte wordt uitgeschreven door de ambtenaar van de burgerlijke stand: ‘... verklaard, dat Ijsbrand Carel Willem Herweijer en Sara Elisabeth Smeenk door den echt aan elkander verbonden zijn’.

Maar de huwelijksakte wordt ondertekend door zijn broer.

En de trouwfoto???

Monumentale panden geven de

In de tweede aflevering van de serie Stadswandeling in Oosterhout nemen stadsgids Jacob Jonker en uw verslaggever u mee naar de Heuvel.

Door Paula Pols

Vanuit de Laan lopen we via het Gasthuisstraatje door winkelcentrum Arendshof, waar Jacob wijst op 'het huis met de schuine hoek' in de Arendstraat. "Hier kwam vroeger de tram langs. Als het huis recht zou zijn geweest, zou de tram de bocht niet hebben kunnen maken. Dus hebben ze het huis gewoon afgeschuind", legt Jacob uit, hoewel hij dat zelf eigenlijk een weinig aannemelijk verhaal vindt. We wandelen langs de façade van de Heilig Hartkerk, het enige wat rest van de kerk die van 1882 tot 1972 het centrum was van de Heilig Hartparochie. In 1977 besluit de gemeente, die dan eigenaar is van de kerk, om het gebouw te slopen, maar de torenfaçade te handhaven. Achter deze façade wordt een hofje met winkels en een restaurantje gepland. In 1982 wordt het 'Binnenhofje' geopend. Het stiltecentrum in een van de torens herinnert nog enigszins aan de religieuze functie die het gebouw ooit had.

Kijkje

We komen op de chique Heuvel, waar Jacob gelijk bij het eerste pand rechts (Heuvel 2, op de hoek met de Arendstraat) van wal steekt. "Dit pand, een rijksmonument, is een van de oudste huizen op de Heuvel en stamt waarschijnlijk uit de tweede helft van de achttiende eeuw."

Jacob kent het pand goed, zijn dochter heeft er ooit een winkel gehad en hij heeft zelf meegewerkt aan de verfraaiing van het pand. De voordeur staat open. We kunnen de verleiding niet weerstaan en koekeloeren naar binnen. We mogen wel een kijkje

Links het pand aan de Heuvel 2 in de eerste helft van de vorige eeuw. Let op de rails van de stoomtram die hier een scherpe bocht maken. Van de Heilig Hartkerk op de achtergrond resteert nu alleen nog de façade.

FOTO COLLECTIE HKO

Hetzelfde pand, maar dan in 2006. Het is sinds die tijd niet wezenlijk veranderd.

FOTO COLLECTIE HKO

nemen in het pand. Dat doen we met graagte, ook al omdat het buiten zo zoetjesaan gaat regenen. Onder het huis bevindt zich een grote wijnkelder, waar nog 'bedden' aanwezig zijn.

"Die waren vroeger gevuld met zand om te voorkomen dat de flessen die erin lagen, zouden gaan rollen. Naast de wijnkelder is nog een kleine kelder waarin de wijn werd versneden. Van buitenaf werden via een helling de vaten wijn dit

Heuvel een chique uitstraling

Heuvel 12: het pand van Fick, met zijn markante torentje. Een prachtig voorbeeld van Jugendstil.

FOTO COLLECTIE HKO

keldergedeelte binnengerold”, weet Jacob te vertellen.

“In het begin van de negentiende eeuw zijn aan de buitenwand van de kelder de nodige voorzieningen aangebracht om te voorkomen dat het huis zou instorten. De bewoners vreesden dat postkoetsen die regelmatig van de Heuvel de Arendstraat in draaiden, schade zouden veroorzaken. Ze hebben ook geprobeerd de route van de postkoetsen te

laten verleggen, echter zonder succes.”

In de middelste kamer op de begane grond bevindt zich een fraaie schouw. De betimmering van deze schouw stamt vermoedelijk uit het begin van de negentiende eeuw.

Jacob: “De gobelin erboven is waarschijnlijk van een eerdere datum. Mogelijk heeft Andreas van den Ouwelant, waarschijnlijk de eerste bewoner van het pand, de gobelin rond 1750 laten aanbrengen. Het is een allegorische voorstelling van een koopman die zijn rijkdommen etaleert en vooral ook waar hij zijn rijkdom aan te danken heeft, zoals de schepen op de achtergrond die doen denken aan de VOC, de Vereenigde Oostindische Compagnie.”

De gobelin zelf is al bijna vergaan door het daglicht. Door de bruine waas die er nog van over is, zie je nog net een aantal schepen en een papegaai. Jacob herkent de gietijzeren ornamenten aan de zijkant van de hardpartij; hij heeft ze ooit zelf gemaakt.

Ossenbloed

We bewonderen de fraaie houten vloer in het pand. Deze vloer werd vroeger ingesmeerd met ossenbloed, waar kinderen vervolgens met hun blote voeten doorheen liepen. Hierdoor ontstond een bepaald patroon, waardoor het lijkt of er gestileerde bloemen zijn aangebracht. Als je goed kijkt, zie je op sommige plekken nog de afdrukken van de bal van een voet.

We mogen ook boven even rondneuzen. De statige trap kraakt als we hem bestijgen. En kraakt nog een stukje harder als we ook de zolderverdieping bezoeken, die afgedekt is met een luik. Galant houdt Jacob het luik voor me open. Het eerste wat ik zie is een ouderwets spinnewiel. Waarschijnlijk staat het er al jaren, want het gaat schuil onder een dikke laag stof. De enorme zolder is prachtig om te zien: houten dakspanten en de nodige houten dwarsverbindingen om het dak steun te geven. En vooral veel gekraak van de houten vloer. Je durft er amper te lopen.

Wie het huis heeft gebouwd, weet Jacob niet.

STADSWANDELING OOSTERHOUT

“Omstreeks 1750 vestigt de wijnkoper Andreas Wilhelmus van de Ouwelant zich in het pand. De welgestelde Van de Ouwelants bewoonden het huis enkele generaties lang en bekleedden ook de functie van burgemeester, schepen of kantonrechter. De laatste Van de Ouwelant die in het huis woonde, was Petrus Segebertus, geboren op 5 september 1780. Hij was eveneens wijnkoper én lid van de gemeenteraad. Hij stierf op 15 maart 1845. Het huis ging toen over op J.F. Verbunt, wijnhandelaar in Oosterhout”, vertelt Jacob. Hierna heeft het huis nog tal van andere functies gehad, onder meer als huisartsenpraktijk, psychologenpraktijk, makelaardij, modezaak, restaurant en kunstgalerij. Tegenwoordig biedt het pand onderdak aan het Syrisch restaurant Smikkelen & Smullen.

Jugendstil

De regen is opgehouden, we danken onze tijdelijke gastheer en lopen over de Heuvel, langs het fraaie, oude huis van de familie Fick, een rijke familie van bankiers en handelaren in koloniale waren. Het Jugendstil- pand met zijn opvallende torentje is gebouwd in 1910 en schijnt van binnen nog in de originele staat te zijn. “In dit huis, dat onmetelijk groot is”, weet Jacob, “repeteerde rector-cantus Fick met zijn Oosterhoutse Nachtegalen. In 1939 richtte hij het koor op ‘ter ere Gods’.”

We steken over naar de Heuvel 21. “Begin vorige eeuw woonde hier de vader van de schilder Antoon Learbuch. Vader Willem was hoofd van de schutterij St. Sebastiaan. Op 92-jarige leeftijd vroeg hij zijn zoon, die toen al een lokaal bekende schilder was, om een schilderij van hem te maken met het vaandel van de schutterij erop. Nu had Antoon in het vaandel op dat schilderij een naakte vrouwenfiguur verwerkt in plaats van de afbeelding van de heilige Sebastiaan. Maar daar kwamen ze jaren later pas achter”, grinnikt Jacob.

We lopen verder naar de burenen op nummer 19, waar nu h19 Centrum voor de kunsten is gevestigd. “Dit pand, een oud patriciërshuis, is gebouwd in 1775 in Lodewijk XVI-stijl”, vertelt Jacob. “Ooit heeft er een Russische graaf gewoond. Achter het huis lag een hele grote tuin, waar nu het park is. De graaf

Heuvel 19, ofwel h19 centrum voor de kunsten, was ooit in het bezit van een Russische graaf.

FOTO COLLECTIE HKO

verzamelde zeldzame bomen en plantte die in zijn tuin. Sommige van die bomen staan er nog.” Tussen Heuvel 19 en ‘het huis met de bogen’ op nummer 17 is een doorgang naar het Slotpark. We laten die even voor wat het is en stoppen voor het opmerkelijke bogenpand dat aanvankelijk gebouwd werd als Marechausseekazerne en later dienst deed als brandweerkazerne. In de gevel zit nog een gedenkplaat van de stoomtram. Deze reed van 1880 tot 1934 door Oosterhout, als compensatie voor het feit dat Oosterhout gepasseerd werd - ‘Eerst eten’ - bij de aanleg van een treinstation. De stoomtram reed van Breda naar Oosterhout, via de Heuvel, Arendstraat, Markt naar de Veerseweg en weer terug. Zo’n 28 personen konden erin. Je mocht ook een big meenemen naar de Markt. Die moest dan wel op schoot. De tram diende ook voor goederenvervoer.

In de derde aflevering van deze serie vervolgen we onze wandeling over de Heuvel, en gaan dan met name in op bestuur en rechtspraak, die hier plaatsvonden. De aangekondigde wandeling door het Slotpark houdt u van ons tegoed.

Wat kwam en wat ging in 1927

31 december 1927

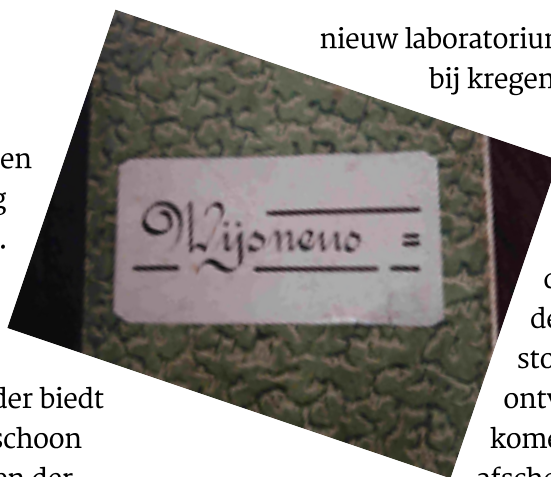
Brrr... Doe wel en zie niet om. Maar als de kalender 31 Dec. aangeeft en je lekker gegeten hebt, gaan onwillekeurig je gedachten terug naar alles wat in 1927 heeft plaatsgevonden. Ik zal eerst vertellen, wat jullie erbij kregen.

Geheel onbevlekt kunnen we 1928 ingaan, want het nieuwe badhuis bij café Molenpolder biedt daarvoor een prachtige gelegenheid. Goed schoon voor weinig geld. Dan zijn de verkeersborden der A.N.W.B. opnieuw opgeschilderd, verdwalen onmogelijk. Over schilderen gesproken... de lijkkoets is ook opgeverfd, ja ja... in Breda nog wel. Reuze fijn! Je zou nou voor je plezier dood gaan. Een nieuwe gasfabriek heeft ons 1927 ook geschonken. Weg bronolie, weg electrisch, stookt gas, brandt gas, verlicht met gas, begrijpt je voordeel.

De Koppelpaarden is ook door nieuwe bewoners bezet. De heer Peterse troont thans als autocraat, heerscher en gebieder in het café-paleis, bijgestaan door Pietje Cinema, die met zijn: 'Wie nog Heeren' chocolade en sigaren verkoopt, populariteit geniet, omdat hij altijd stiekum op de tram springt als hij een boodschap moet doen.

Het Vereenigingsleven bloeit. Bondsgebouw St. Jozef ingewijd, R.K. Middenstand opgericht, R.K. Jonge Middenstand in het leven geroepen. St. Jan, onderafdeeling Handelsreizigersver. St. Cristoffel, heeft het levenslicht aanschouwd. Hanzebureau in gebruik genomen, nieuwe harmonie in het patronaat, Societeit Eendracht nieuwe Voorzitter. De Velo-waschmach. maatschappij is een uitkomst voor de vrouwen, terwijl de mannen troost kunnen zoeken bij de nieuwe café-eigenaars: De Kanonnier, Stad Parijs en Café Neuf, waarvan de laatste met zijn levend meubilair wel bezoekers zal trekken. De N.V. Canton v.h. S. Fick kreeg 2 nieuwe directeuren, de school een nieuw hoofd in de persoon van Mej. ten Have, de kerk v.h. H. Hart een lekkere verwarming, de fa. Verschure kreeg een

nieuw laboratorium, en wat we er nog bij kregen... twee prachtige vuilnisbelten, n.l. de sloot aan het begin v.d. Veersche weg en in de Oude Baan. Met deze welriekende stortplaatsen sluit het ontvangstlijstje en we komen nu aan het afscheid.

Daar hedde nou de Raad. Eenige verzorgers van jullie welstand hebben hun zoo dierbaar geworden stoel moeten afstaan, n.l. de heeren A. v. Leijssen, P. Oomen-van Laarhoven, P. Knipscheer, H. Tak en W. Huijben, en hebben hun edelachtbaren titel welwillend overgedragen aan de heeren v. Bavel, Klaassen, v.d. Veeken, J. Martens en J. Willems. Ook de Wethouders hebben een verandering gebracht. De heer Kuilaars heeft den heer Andr. Oomen vervangen. De S.D.A.P. fractie is ontploft. Onze gemeenteboom is 'Takloos' geworden. Dan zijn vertrokken de electrische draden met hun ballons voor straatverlichting. Da's maar goed ook. Vandaag of morgen vliegen we allemaal en dan zitten die vervelende draden toch maar in den weg. En om het opstijgen en dalen van de a.s. miniatuur-vliegmachientjes te vergemakkelijken, hebben ze tevens die vervelende wissel weggenomen uit de Arendstraat, vlak voor het bureau van dit blad. Je zou er anders met de wieletjes in komen te zitten. En dan heeft ons postdirecteurtje Arts een gemeene streek uitgehaald. Hij had zoo uitdrukkelijk beloofd de postzegels van 5 terug te brengen op 3 cent en nou hij er geen kans voor ziet, smeert-ie-um. Een flauwe grap, die ons geld kost. Wat ook verdwenen is: De traditioneele brand. We hebben geen enkele brand gehad. Zou er nou geen enkele zakenman in de pinarie zitten? Dan kunnen jullie de brandweer wel missen. Maar niet pensionneeren hoor! Dat kost geld en... denk aan het miljoen.

Frans: ‘Geen tijd voor hobby’s’

Door Ad van Groesen en Martin van Halderen

FRANS VAN WANROOIJ is bij veel Oosterhouters bekend door zijn ‘Verhalen en artikelen uit de oude doos’, die we elke twee weken in het Weekblad Oosterhout kunnen lezen. Frans vertel ’s ... beginnen we het gesprek als variant op ‘Opa vertel ’s... !!!’, een boek dat hij op tafel heeft liggen en dat hij van de kleinkinderen kreeg om te vullen met zijn verhalen. We praten over hoe het allemaal begon met de artikelen die Frans, onder de noemer van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout al ruim zeven jaar in het weekblad plaatst.

Frans en Diny wonen sinds een half jaar in een flat aan het Schapendries, met ruim uitzicht op de omgeving en, aan de zijde van de galerij, zicht op de grote rode beuk in het parkje. Voorheen woonden zij in de St. Antoniusstraat.

We bekijken het studiootje waar Frans kranten-artikelen scant, met de computer bewerkt en ze geschikt maakt voor het weekblad. Als gewaardeerd vrijwilliger bij de heemkundekring beschikt hij over oude uitgaven van weekblad Het Kanton, waaruit de krantenartikelen afkomstig zijn.

Betrokken

Frans heeft geen noemenswaardige hobby’s; daar heeft hij het veel te druk voor. Hij is erg betrokken bij sociale en maatschappelijke zaken. Als jongen van 15 jaar zat hij al bij een missieclub op het Missiehuis S.V.D. in Teteringen (nu Zuiderhout). Eind 1989 loodste Jan Poppelaars, met wie Frans samen in de wijkraad en de schoolraad actief was, hem het kerkbestuur van de St. Antoniusparochie binnen. Om zich in kerkelijke zaken te bekwamen volgde Frans een driejarige opleiding aan de pastorale school. Al tijdens deze opleiding nam hij deel aan het parochieleven door zich verdienstelijk te maken in werkgroepen van Kerk en Samenleving, Diaconie, Caritas, waarvan hij de laatste achttien jaar penningmeester was. Gedurende zo’n dertig jaar is Frans zowat op het gehele veld van kerkelijke

activiteiten bezig geweest. De Antoniusparochie heeft hem gekend als voorganger, acoliet, koster, lector, collectant, lid van de rouwverwerkingsgroep, techneut, enz. Tevens was hij lid van de oecumenische werkgroep Armoede, waar hij vier jaar actief was als loketbegeleider. Maar door omstandigheden heeft hij nu al zijn kerkelijke activiteiten even moeten parkeren. Frans heeft een koninklijk lintje gekregen voor zijn diaconaal sociaal werk. Hij is ook een van de oprichters van het Repair Café Oosterhout.

Frans is in 1943 geboren in een arbeiderswoning aan de Tilburgseweg 181 in Oosterhout. Hij was de vierde van zeven kinderen. In 1944 moest het gezin, vanwege het oorlogsgevaar, onderdak zoeken bij tante Kee en ome Willem Smits die toen de uitbaters waren van het café waar nu D’n Bal zit, op de hoek van de Bakkerstraat en de Boschstraat. Frans ging naar de ‘bewaarschool’ in de Hoogstraat. Later ging hij nog een jaar naar de Vincentiuschool aan de Zandheuvel, om daarna naar de St. Franciscusschool (houten school) te gaan. In 2003 kreeg hij van Jos Halters (oud-meester van de St. Franciscusschool) honderden schoolfoto’s en foto’s van jeugdzomerkampen. Met een door hem georganiseerde foto-expositie heeft hij ervoor gezorgd dat veel oud-leerlingen van de Franciscusschool en oud-deelnemers aan zomerkampen hun verleden mee naar huis konden nemen om weer te genieten van de mooie dagen van weleer. Op deze expositie leidde een ontmoeting met Martin van Halderen tot het lidmaatschap van de heemkundekring.

De jaargangen van Het Kanton doornemen was een manier om meer informatie te vinden over de Franciscusschool. Hij vond echter ook andere informatie, waarvan hij nu dankbaar gebruikmaakt voor de artikelen in het weekblad. Het eerste artikel dat hij plaatste, was uit een Kanton van 1941. Al zijn er geen gegevens over, ongetwijfeld zullen zijn artikelen in het weekblad voor de heemkundekring hebben geleid tot vergroting van het ledenaantal. Frans ging naar de ambachtsschool in de Bouwlingstraat. Hij was op school toen een straaljager van

OP DE KOFFIE BIJ... FRANS VAN WANROOIJ

Frans van Wanrooij in zijn studio waar hij oude krantenartikelen scant.

FOTO MARTIN VAN HALDEREN

Gilze-Rijen crashte. Die vloog in het talud van de bij de school gelegen Kanaaldijk. De leerlingen hoorden de knal; de brokstukken vlogen over de school. De metaalbewerkerklas was aan de achterkant, waar geen noemenswaardige schade ontstond, wat van het hoofdgebouw niet gezegd kon worden.

Frans werd bankwerker, legde zijn proeve van bekwaamheid af bij Philips en bij Molenschot Weegwerktuigen in Breda, maar werd uiteindelijk leerling/knecht bij loodgieter Jan Oomen. Op 17-jarige leeftijd ging hij werken bij loodgietersbedrijf P. Jacobs in Dongen. In 1962 moest Frans in militaire dienst; hij kreeg zijn opleiding in Venlo, Ermelo en Oirschot, eerst als soldaat en later als korporaal bij de verkenningscompagnie.

Frans kreeg bij een grote oefening op de Lüneburger Heide nierbekkenontsteking en heeft de laatste zes maanden van zijn dienstitijd in het Militair Hospitaal in Utrecht doorgebracht. Hij kon pas uit dienst als hij genezen was en heeft dus 24 maanden gediend; toen zijn lichter afzwaaiende kon hij niet mee.

Na zijn dienstitijd ging Frans als loodgieter aan de

slag bij J. Broeken in de Klappeijstraat en vervolgens in 1966 bij loodgietersbedrijf Huijben.

Nog datzelfde jaar solliciteerde Frans op een personeelsadvertentie van Intergas, waar hij werd aangenomen als districtsfitter. Hij begon op de oude gasfabriek op de hoek van de Willemstraat en de Kegelstraat (bij de grote gashouders). Aan die oude gasfabriek heeft Frans ook nog mooie herinneringen: de cokes werden met paard en kar aangevoerd vanaf de Loswal. Frans en andere jeugd aasden erop om de cokes die van de kar vielen, op te rapen en mee naar huis te nemen. Maar dat was nog vóór de tijd dat Frans er werkte. Frans begon er toen het aardgas kwam. Zijn eerste klus was om Hooge en Lage Zwaluwe om te bouwen van mijn gas naar aardgas. Bij Intergas begon Frans ook gelijk aan een vierjarige studie Gastechnisch Opzichter. Binnen het bedrijf werd hij opgeleid door Karel van Vught. Na anderhalf jaar werd hij opzichter B in uitvoering aanleg hoofd en dienstleidingen. Hij haalde het diploma Gastechnisch Opzichter en werd districtsopzichter bij de start van de nieuwe Bredase wijk Haagse Beemden. Na een reorganisatie bij Intergas begon hij als toezichthouder.

Gawalo-opleiding

Frans heeft tijdens zijn werkzame leven de Gawalo-opleiding (gas, water, lood) met succes doorlopen. Dat betekende overdag praktijk op het bedrijf en 's avonds naar school voor de theorielessen. Omdat Frans een eigen loodgietersbedrijf wilde beginnen, heeft hij ook een middenstandsopleiding gevolgd. Maar met dat diploma heeft hij nooit iets gedaan. Uiteindelijk maakte Frans gebruik van de vut, die toen nog bestond. Maar via een uitzendbureau heeft hij nog veel bij Intergas gewerkt, omdat daar veel werk bleef liggen. En nu, na een arbeidzaam leven, is Frans als vrijwilliger actief op verschillende terreinen. Belangrijk voor hem zijn zijn gezin en kinderen. Frans en Diny hebben twee zoons, en twee kleinkinderen, allebei jongens. Frans en Diny, 'blijf gezond' en we hopen nog lang de 'Verhalen en artikelen uit de oude doos' in het Weekblad Oosterhout te mogen lezen.

Den Baaier, 'n begrip in Oosterhout

Door John van Vugt

NIET IEDER CAFÉ dat in Oosterhout werd geopend kreeg een eigen naam. Vaak was de naam (of de bijnaam) van de kastelein voldoende. Zo ontstond ook het café 'Den eerste Baaier'.

In 1944 opent Nelis Kops zijn zaak aan de Bosstraat 56 en krijgt het de naam 'Den Baaier'. Want dat is zijn bijnaam. En omdat in de Bosstraat verderop al een Kops een café heeft, wordt de zaak van Nelis Kops 'Den eerste Baaier'. Een van de eerste verenigingen die in het café hun thuis vinden, is de biljartvereniging N.G.D. ofwel Nooit Gedacht, waarover later meer. Op 17 april 1948 doet Nelis het bedrijf over aan zijn dochter Pietje Kops, die getrouwd is met Dorus de Laat. Het café wordt een begrip in Oosterhout door allerhande activiteiten. Het verenigingsleven viert hoogtij. Naast de biljartvereniging vindt hier ook de postduivenclub onderdak, en enkele spaarverenigingen, een carnavalsclub, de vogeltjesclub, enkele kaartclubs maar ook personeel van bedrijven dat hier wekelijks een competitie afwerkt.

Prijzen

De leden van de duivenvereniging komen ieder weekend de klokken ophalen en, na de vlucht, weer inleveren. Onder het genot van een neut wordt door de melkers nagepraat over de mogelijke prijzen die hun duivinnen en doffers hebben behaald.

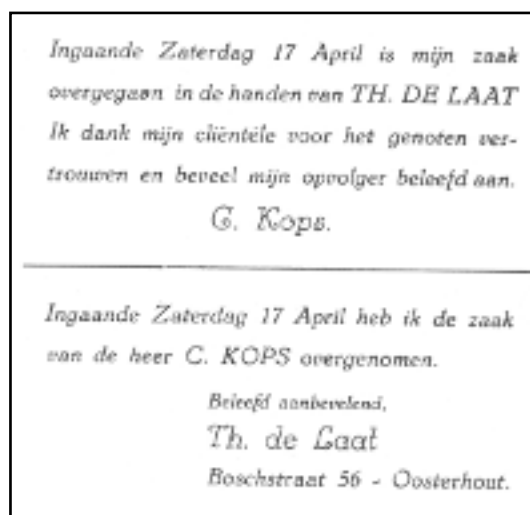
Op 1 oktober 1957 doet Dorus de Laat het café over aan zijn dochter Cor, die getrouwd is met Bert van Delft. Met feestjes, carnavalsavonden, de kermis en de koffietafels bij overlijdens kun je haast niet meer om het café heen. De zaken gaan zo goed, dat Bert en Cor in 1970 het café grondig laten verbouwen. Tevens komt er een feestzaal bij. Op dat moment zijn er 21 verenigingen gehuisvest. Zowel het café als de zaal krijgen vanaf dat jaar de naam 'Strijen'. In 1983 overlijdt Bert van Delft. Zijn vrouw Cor probeert de zaak in haar eentje nog een tijd draaiende te houden, maar tot haar spijt moet ze

Café Den Eerste Baaier halverwege de vorige eeuw.

FOTO COLLECTIE HKO

uiteindelijk toch afstand doen van het café. Ko en Gonnie de Nijs worden in 1985 de nieuwe eigenaren. En geheel volgens traditie geven zij het café hun naam, beter gezegd de bijnaam van Gonnie: 'De Schoen'. Gonnie is er een van de familie Van Rijthoven en die hebben in Oosterhout de bijnaam De Schoen. Om een en ander te ondersteunen hebben zij één wand van het etablissement geheel volgehangen met schoenen!

Klantenbrief van Nelis Kops die Den Eerste Baaier in 1948 overdoet aan zijn dochter Pietje de Laat-Kops en schoonzoon Dorus de Laat.

FOTO COLLECTIE HKO

Café Den eerste Baaier, Bosstraat 56

FOTO SJEF VAN DELFT

In 1995 neemt Adriaan de Nijs, zoon van Ko en Gonnie, de zaak over. Mede door zijn niveau en enthousiasme floreert de biljartsport in De Schoen. Adriaan heeft na een aantal jaren andere ambities en verhuist in 2000 naar Ierland. Zijn broer Angelo

gaat samen met zijn vrouw Bianca de zaak runnen en zorgt voor een grote verbouwing van zowel het café als de feestzaal. De feestzaal gaat dienst doen als biljartcentrum annex dartszaal en het café verandert in een luxe cafetaria. Daarmee komt er een eind aan de bestemming 'café'.

Angelo zet de cafetaria in 2012 te koop, maar door diverse oorzaken wil de verkoop niet vlot lukken. De meeste verenigingen zijn inmiddels gestopt of overgegaan naar een andere locatie. Uiteindelijk wordt de zaak in 2014 verkocht. Maar ook de nieuwe eigenaren lukt het niet om de zaak weer te laten floreren. Na enige jaren leeg gestaan te hebben wordt de cafetaria begin 2019 weer geopend. De feestzaal is nog voor liefhebbers te bezoeken.

Voorvechtster

In september 2019 overlijdt Cor van Delft, die na haar vertrek uit het café wel lid is gebleven van de biljartvereniging. In de jaren '90 was ze een voorvechtster van de damesbiljartsport en drijvende kracht achter het damestoernooi dat N.G.D. ieder jaar organiseert. Mede hierom wordt haar de eremedaille van de gemeente Oosterhout uitgereikt. Vanaf 2020 spelen de dames om de 'Cor van Delft-trofee', ter nagedachtenis aan het kleinkind van Nelis Kops, die 'Den eerste Baaier' ooit begon.

Hierdoor deel ik mijn geachte cliënten mede, dat ik mijn café heb overgedaan aan H. B. van Delft-de Laat en dank U allen hartelijk voor de klandizie, in het bijzonder de verenigingen, welke bij mij gevestigd zijn.

Gaarne beveel ik de nieuwe eigenaar in Uw belangstelling aan.

TH. DE LAAT
Bosstraat 56.

~~~~~

In aansluiting op bovenstaande, deel ik mede, dat ik het Café van Th. de Laat van af heden heb overgenomen. Door prompte bediening hoop ik Uw klandizie waardig te worden.

Aanbevelend
H. B. VAN DELFT-DE LAAT
Bosstraat 56 - Oosterhout

Na negen jaar kasteleinschap doet Dorus de Laat het café in 1957 over aan zijn dochter Cor van Delft-de Laat, gehuwd met Bert van Delft.

FOTO COLLECTIE HKO

Boerentuinen werden vaak omheind

Rond elke boerderij stonden vroeger diverse bouwsels, van schuren tot bakhuizen.

Hoe heetten die gebouwen en waar werden ze voor gebruikt? Daarover meer in de tweede aflevering van Om en nabij de boerderij.

Pieter Brueghel de Oude, tekening van een boerderij in Vlaanderen, midden zestiende eeuw.

Door Christ Buiks

WANNEER WERDEN voor het eerst bakhuizen gebouwd of karkooien? Bij de oudste vermeldingen van bijvoorbeeld turfkoöien, bakhuizen, schuren en dergelijke, die hier verderop genoemd worden, moet je bedenken dat de eerste vermelding in de archiefbronnen altijd een datum post quem is. Turfkoöien, bakhuizen etc. kunnen vele, vele eeuwen voordat ze in de archiefbronnen opduiken, al gebouwd zijn. Zo worden in 1399 op een Tongerlose hoeve in Udenhout al een torffhuys en een backuys genoemd⁵. Als we maar meer oude archiefbronnen bezaten, zou de ouderdom van deze gebouwen sterk toenemen.

Boerderij uit circa 1725, Ter Horst 19.

REPRODUCTIE PENTEKENING COLLECTIE HKO

Hovinge

We laten eerst ons oog vallen op de grond rondom de boerderij. De akker tegen de boerderij werd de aanstede of huisakker genoemd. De tuin heette de warmoeshof, koolhof of kruidhof. Ook hovinge (<hof) kwam veel voor: 1491 schuere ende hovinge (R262, f15). In 1462 komt in Oosterhout voor de eerste keer de naam koolhof voor: heure coolhof (R258, f53), en enkele jaren later op Oosteind: 1479 den koelhof (R259, f130v). Warmoeshof vinden we

met een doornenheg, tegen dieven

Een nog authentiek bakhuisje bij de boerderij Heikantsestraat 43.

FOTO BERT SIBON, COLLECTIE HKO

in 1435: wermoeshofje, in Middelwijk (P1255, f21). Daarnaast kwam ook nog kruidhof voor: 1658 een cleyn kruythofken, op den Horst (R303, f60). Een koolhof en een kruidhof waren niet precies hetzelfde, getuige een attestatie uit 1658: Dries, coolhoff en Kruidthoff... 1/3 in den coolhoff... 1/3 in den Kruidthoff (R303, f103). Een moeshof treffen we aan in 1597: Derald roede seylants wesenden eenen moeshof (R288, f121).

De moestuinen bij boerderijen waren in de regel omsloten met een doornenheg: Hofstede aende Heuvel, zuytw. tusschen de huysingen en erven van Pr. de Wagemaker en derfgen. van Jan van Ryen, schouteth, streckende aende westzyde metten heelen oft halven dorenhegge tot het paelken gestelt aende voors. hegge... 1622 (R295, f139). En in 1653: een doernehage... doerne hegge (R301, f37v).

Een heel bijzondere heg wordt in 1618 genoemd: Mr. Marten Toelen, chirurgyn, koopt een erfcke zoo t is affgepaelt met een cruysdorenhegge, den kerckmuer zuyt, de schole west, (R294, f132v). Dus een heg van kruisbessen: 'kruidorens'.

Grenskwestie

Om een conflict te beëindigen werd er wel een heg geplant, zoals in 1593: Accoordt over een grenskwestie tussen Catharina Jan Peters, weduwe Pr Geerits de Wilde tegen Corn Pauwels. De overeenkomst leverde het volgende op: Corn Pauwels, vorster, sal setten tusschen hen beyden huysen achter den kerctoren tegenover het Kerckhoff een scheyttuyn oft haghe ende die ewelyck onderhouden (R287, f16v).

Het woord tuin heeft oorspronkelijk de betekenis

OM EN NABIJ DE BOERDERIJ

van omheining en hangt samen met thuynen, 'het maken van heiningen van gevlochten takken'. Vergelijk: 1556 Michiel de Backer heeft noch willigen gecloot ende de rysen rontsomme de tuynen van de Borch vertuynt daert van noode was (ND 11913, f3). In de volksmond komt tuin nog voor in de betekenis van heg, bv. bukontuin = beukenheg. Binnen de bebouwing waren de meeste moestuinen dus afgeschermd met een doornenheg. Dit hield vee effectief tegen en ook mensen die hun oog hadden laten vallen op de aardbeien of kersen van de eigenaar van de hof.

Keeltjes

De groenten die in een koolhof verbouwd werden, waren uiteraard koolsoorten, zoals boerenkool, rode kool, savooiekool, spruitkool en bloemkool. Daarnaast erwten, bonen, uien, prei, sla, radijzen, rode wortelen, keeltjes (raapstelen) en misschien ook verdwenen groenten als pastinaken en schorseneren. Bij de oude Grieken waren reeds drie koolsoorten bekend, terwijl Plinius (eerste eeuw) er nog zes meer vermeldt. Spruitjes schijnen kort na het begin van de jaartelling gekweekt te zijn. In de veertiende eeuw verschijnen de savooiekool, de bloemkool, de rode kool en de koolraap met de boerenkool. Spitskool dateert pas uit de achttiende eeuw⁶. Keukenkruiden als selderij, peterselie, bonenkruid, salie, tijm, rozemarijn en dergelijke trof men waarschijnlijk lang niet op elke boerderij aan, maar ze zullen wel bekend zijn geweest. Misschien werden deze in de kruidhof geteeld. De tuinen waren omgeven met een doornenheg of een gelint (omheining). In 1670 wordt een doornehage en een plancken gelint genoemd (R307, f71). Die omheiningen waren er niet voor niets. In 1736 werden er maatregelen genomen tegen 'ondeugende menschen die by nagt en ontijden in hoven breecken, om de vrugten te rooven en weg halen'. De eigenaars mochten voetangels, wolfsklemmen en berenklauwen leggen, mits ze een bordje zetten met daarop in duidelijke letters een waarschuwing! (OA oud nr. 41, f53). Dat veronderstelt intelligente dieven, die konden lezen. Maar hoe moest dat in het donker?

Koolsoorten in een middeleeuwse tuin.

Al eerder waren er klachten over het afbreken van heggen, het beschadigen van bomen en het stelen van groenten en fruit. Het dorpsbestuur stond in 1680 toe dat iedereen zijn hond op de dieven mocht loslaten. Ook mochten ze voetangels en 'sprenckels' (knip, valstrik, een klem?) leggen en met een geweer met hagel op de indringers schieten. Geen halve maatregelen! (OA oud nr. 63, f67).

Capitulare de Villis

Wat er in de boerenmoestuinen verbouwd werd, is niet goed bekend. In de middeleeuwen hield men wel erg van kruiden en specerijen en in de 'Capitulare de Villis' van Karel de Grote, uit circa 795, wordt een enorme sortering kruiden, groenten, geneeskrachtige planten en verfstofgewassen opgesomd die in de hoven van de kroondomeinen geteeld moesten worden⁷. Er worden vele tientallen soorten genoemd: rozen, lelies, fenegriek, vrouwenmantel, salie, ruit, citroenkruid, augurken, meloenen, cucurbitas (= fleskalebas?⁸), erwten, komijn, rozemarijn, wilde tijm, kekererwten, ajuinen, gladiolen, dragon, anijs, kolokwint, heliotroop, aneum (= anethum, dille?), silum (= siler, zevenboom?), sla, karwij, witte kool,

waterkers, klis, polei, olisatum (= zwartmoeskervel of engelwortel⁹), peterselie, selderie, dille, venkel, andijvie, vuurwerkplant, mosterd, bonenkruid, sisimbrium (= rode munt of raket?), pepermint, kruizemunt, boerenwormkruid, kattenkruid, duizendguldenkruid, papaver, wortelen, vulgina (?), mismalvas (= heemst), malvas (= dessert-bladkaasjeskruid?), krotten, pastinaken, melde, blidas (?), koolrabi of raap, kool, uien, bieslook, prei, rettich, sjalotten, look, kardoer, knoflook, meekrap, kaardenbol, paardenbonen, fabas mariones (= tuinbonen?), koriander, kervel, wolfsmelk en muskaatsalie. Enkele van deze kruiden kunnen vrijwel zeker niet al in de achtste eeuw in Europa aanwezig zijn geweest, zoals gladiol en sjalot, die respectievelijk uit Amerika en Israël afkomstig zijn en pas na 1500 respectievelijk na de kruistochten hier arriveerden. De vraag is dan ook hoe ze in een vroeg middeleeuwse lijst van gewassen kunnen opduiken. Waren het andere planten?

Abdijen

In een eenvoudige boerenmoestuin zal men slechts enkele van bovenstaande planten hebben aangetroffen. Kruiden werden voornamelijk bij abdijen geteeld. Ook staan in deze lijst veel kruiden die alleen in het zuiden van Europa kunnen groeien en het zeker tijdens de Kleine IJstijd in Nederland (1450-1850) slecht gedaan zullen hebben. Vaak zijn de namen van de planten in de loop der eeuwen zodanig veranderd dat ze niet meer bekend zijn. Zo zijn blidas, mismalvas en vulgina noch bij Dodoens¹⁰ noch bij Blankaart (1698) te vinden. Meerman noemt als exotische soorten uit de Capitulare de Villis o.a. costum, een wortel uit India, die in de loop van de middeleeuwen is vervangen door vrouwenmunt (?) of boerenwormkruid; zee-ui, waarvan de bol heel giftig is; mosterdzaad waarvan mosterd gemaakt werd¹¹.

Over namen van planten bestonden allerlei misverstanden: pas door de invoering van de binaire nomenclatuur door Linnaeus in de achttiende eeuw werd er voor elke soort een eenduidige naam ingevoerd die overal op de wereld geldig was. Eerder

had een plant soms in elk dialect wel een andere naam; sommige namen sloegen ook op verschillende soorten, bijvoorbeeld de paasbloem was de dialectnaam voor wildemanskruid, madeliefje, dotterbloem, pinksterbloem, narcis, vogelmelk, sleutelbloem en maarts viooltje¹². Volgens Van Uytven kende de gewone man in de middeleeuwen de volgende groenten: rode- en witte kool, kabuiskool (= sluitkool), prei, ui, biet, kervel, peterselie, sla, postelein, suikerwortel (zoet soort rode wortel), tuin- en waterkers, rapen, spinazie, venkel, bernagie, allerlei bonen (veld- en tuinbonen, maar niet snijbonen en prinsessenbonen) en erwten. Verder tuinkruiden als look, salie, tijm en mosterd¹³. Dat is al een behoorlijk groot assortiment.

Voetnoten

⁵ Archief Tongerlo Reg. A VII 6 (116), f25. Zie site RHC Tilburg, Oorkonden Midden-Brabant, 1259

⁶ Peeters, Norbert: De botanische revolutie. De plantenleer van Charles Darwin, Zeist (2016), pp. 37, 38

⁷ Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters, Band XXXI: Quellen zur Geschichte des Deutschen Bauernstandes im Mittelalter, Gesammelt und herausgegeben von Günther Franz, Darmstadt (1967), p.59

⁸ Meerman, Jacques: Kleine geschiedenis van de Nederlandse Keuken (2015), p.68

⁹ idem

¹⁰ Dodoens, Rembert: Cruydtboeck, verm. druk 1644

¹¹ Meerman, p.72-74

¹² Heukels, s.v.

¹³ Van Uytven, Raymond: Smaken verschillen. Over tafelen en mode in West-Europa van 500 tot nu, Leuven (2010), p.105

Redactie is op zoek naar een creatieve illustrator

DE REDACTIE van De Heerlijkheid is op zoek naar een creatieve illustrator, die als vrijwilliger ons vierkoppige redactieteam wil komen versterken. Van deze artistieke duizendpoot verwachten wij dat hij of zij vignetten bij series kan maken, tekeningen bij verhalen die dat behoeven en met zijn of haar creatieve ideeën meewerkt aan het verbeteren van het kwartaalblad van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.

Uw reactie kunt u via e-mail opsturen naar hkoosterhout.secr@gmail.com of doorgeven via een telefoontje naar Paula Pols, 06-15563107.

Colofon

De Heerlijkheid is het kwartaalblad van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout

REDACTIE

Redactie/eindredactie Marie-Louise van Bijnen, Jan Buiks, Paula Pols

Vormgeving Paula Pols

Fotobewerking Max Peper

Vaste medewerkers Nico Bekers, Christ Buiks, Simon Burggraaf, Ad van Groesen, Martin van Halderen, Jacob Jonker, John van Vugt

DRUK

Total Print , Catharinastraat 34A, Oosterhout
www.drukkerijtotalprint.nl, 0162 - 467 121

Kopij en foto's voor De Heerlijkheid kunt u doorsturen naar het e-mailadres hkoosterhout.secr@gmail.com (de redactie bepaalt of kopij en foto's geplaatst worden). Overname van artikelen of foto's uit deze uitgave is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.

Oosterhout driehonderd jaar geleden

WANNEER in het jaar 1724 de viering van oud- en nieuwjaar er weer aankomt, vaardigen schout en schepenen een verordening uit tegen een bepaalde vorm van misbruik.

Niet getrouwde jongemannen gaan op oudejaarsavond de straat op, gewapend met een roer (een kleine uitvoering van het musket, met kleinere kogels). De raddraaiers schieten in het rond en eisen van de burgerij

geld of een pot bier. Als de burgers dat niet wensen te geven, wordt er aan de deur van hun huis gerammeld of tegen de vensters geslagen.

Dit alles wordt nu verboden. Wie toch de fout in gaat, kan rekenen op een boete van maar liefst 6 gulden, wat in die tijd toch een klein kapitaal was.

Bron: Oosterhoutse Tijdmaschine

De Heerlijkheid Oosterhout

HEEMKUNDEKRING De Heerlijkheid Oosterhout houdt zich bezig met de geschiedenis van Oosterhout en zijn kerkdorpen Den Hout, Dorst en Oosteind. De heemkundekring verzamelt en archiveert historisch materiaal in beeld, geschrift, video en audio, presenteert dit door middel van publicaties, en organiseert lezingen en tentoonstellingen.

Lidmaatschap

Interesse voor lokale geschiedenis? U bent van harte welkom. De contributie bedraagt 25 euro per jaar. Inwonende gezinsleden betalen 10 euro per jaar. De contributie dient te worden voldaan via de Rabobank, rekeningnummer NL71 RABO 0126 3462 24 t.n.v. Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout. Aan- /afmelden dient schriftelijk te gebeuren via e-mail hkoosterhout.pm@gmail.com (bij afmelding eindigt het lidmaatschap op 31 december van het lopende jaar).

Ledenblad

Per adres wordt één exemplaar van het kwartaalblad De Heerlijkheid bezorgd. Zowel personen als instellingen kunnen, zonder lidmaatschap, een abonnement nemen. De kosten hiervoor zijn 20 euro per jaar.

Bezoekadres

Het Trefpunt van de heemkundekring is te vinden in het Huis voor Erfgoed aan de Zandheuvel 51, 4901 HT Oosterhout. De ingang bevindt zich aan de Vincentiusstraat. Het Trefpunt is dinsdag en donderdag geopend van 9.00 tot 12.00 uur. Dinsdag is het vrije inloop en hebben bezoekers toegang tot onze digitale bestanden. Donderdag is het eveneens vrije inloop, maar ligt de nadruk op genealogie.

In verband met de coronamaatregelen is bezoek op dit moment niet mogelijk.

Als u historische documenten en/of andere bescheiden bezit over Oosterhout en zijn kerkdorpen, dan zouden wij die graag ter beschikking krijgen om te archiveren of te digitaliseren, zodat deze voor iedereen toegankelijk worden en bewaard blijven voor het nageslacht.

Bestuur

Voorzitter:

Johan Benneker, mob. 06 - 41 03 56 14

Secretaris a.i. en public relations:

Paula Pols, mob. 06 - 15 56 31 07

Penningmeester en ledenadministratie:

Fred Willems, tel. 0162 - 74 23 54,

mob. 06 - 40 76 58 28

Bestuursleden:

Marie-Louise van Bijnen, Simon Burggraaf, Ad van Groesen, Frans Timmermans (plv. voorzitter)

Adviseur:

Martin van Halderen

Ereleden

Piet van Beek, Jan Broeders †, Martin van Halderen, Cor Huijben †, Rinus Kuijpers, Bert Rompa †

Advertenties

Zoals elke non-profitinstelling is ook onze vereniging volledig afhankelijk van subsidie, donatie, contributie en support van bedrijven en instellingen. Om de kosten van ons ledenblad te kunnen dekken, zijn wij zeer afhankelijk van advertenties. Als u achter ons werk staat en ons wil steunen, plaats dan een advertentie. Neem daarvoor contact met ons op via het volgende e-mailadres: hkoosterhout@gmail.com

www.hkoosterhout.nl

Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout

ROBBE

Financiële Raadgevers

Verzekeringen • Hypotheken • Belastingadvies

**Nu en in de
toekomst je financiën
goed geregeld?**

*Robbe helpt
je verder*

Heuvelstraat 5, 4901 KD Oosterhout NB • (0162) 45 22 00 • info@robbe.nl • www.robbe.nl

Volg ons online

